

Syssetting og tidligavgang for eldre arbeidstakere¹

En deskriptiv analyse for perioden 1992-1999

Dag Rønningen

Det er små forskjeller i tidligavgang for personer i bedrifter knyttet til AFP ordningen og bedrifter utenfor denne ordningen før arbeidstakerne når pensjonsalderen i AFP ordningen. Når avgang med AFP pensjon blir mulig, øker tidligavgangen betydelig mer for personer i AFP bedrifter enn i bedrifter uten AFP. Arbeidstakere med høyt sykefravær benytter i større grad tidligavgang enn personer med lavere sykefravær. Høyt utdannede har mindre tilbøyelighet til å tidligpensjonere seg enn personer med lavere utdanning. Ansatte i vareproduserende næringer benytter i større grad AFP enn ansatte i tjenesteytende næringer.

Innledning

Pensjonsalderen i folketrygden er 67 år. I realiteten er det imidlertid svært mange som går ut av arbeidslivet før de når denne alderen, slik at den gjennomsnittlige faktiske pensjonsalderen er 59-60 år. Personer som av helsemessige grunner ikke anses å kunne arbeide kan få innvilget uførepensjon. I tillegg gir tidligpensjoneringsordningen, AFP, rett til pensjonering fra 62 år for om lag 60 prosent av norske arbeidstagere. Utover disse ordningene finnes det andre private ordninger som gir muligheter for tidligavgang, og for enkelte offentlige ansatte er pensjonsalderen lavere enn 67 år.

Vi gjør i denne artikkelen en deskriptiv analyse av avgangsmønsteret for alderskohortene 55 - 62 år. Siktemålet er å belyse faktorer som antas å være av betydning for disse personenes tilknytning til arbeidsmarkedet. Utvalget består av arbeidstakere som er i arbeid (sysselsatt) ved 55 års alder i perioden 1992-1999. Det er flere grunner til at vi konsentrerer oss om de over 55 år. Blant annet vil disse stort sett ha hatt en lang arbeidskarriere bak seg når de er 55 år, selv om det særlig for kvinner har funnet sted en økning i yrkesdeltakelsen over tid.

¹ Dette er en revidert versjon av Rønningen (2004) i Økonomiske analyser 2004/5. Vi har funnet feil i datatilretteleggingen som gjorde at resultatene i artikkelen ble feil. Figur 5 i artikkelen viste at det er stor forskjell i sysselsettingsandeler mellom bedrifter tilknyttet AFP ordningen og bedrifter utenfor denne ordningen. Dette resultatet skyldes programmeringsfeil, og en opprettet figur 5 presenteres i denne reviderte versjonen av artikkelen. De øvrige figurer er også rettet opp på grunnlag av de nye beregnede tallene.

En rekke analyser av tidligavgang har vært gjennomført både internasjonalt og i Norge. Vi vil gi en kort omtale av noen av de viktigste resultatene fra disse analysene nedenfor og sammenligne dem med resultatene fra den deskriptive analysen som presenteres i det følgende.

Noen resultater fra forskningen om tidligpensjonering

En oversikt over viktige studier av tidligavgang finnes i Hernæs, Røed og Strøm (2002). Disse studiene finner at økonomiske incentiver har stor betydning for pensjoneringsatferd. Når det gjelder overgang til AFP, viser forskningen at svært mange personer benytter første mulighet til å gå av. Dette kan skyldes at det ikke er noe å tjene i form av økt pensjon ved å vente med å gå av med AFP pensjon.² Det er også mye som tyder på at økt generell velstand leder til et ønske om å ta ut noe av dette i økt fritid mot slutten av yrkeskarrieren via tidligpensjonering. Personer med høyere utdanning blir i større grad lenger i arbeidslivet enn personer med lavere utdanning, mens de med lavere utdanning synes å reagere sterkere på økonomiske insentiver. Personer med høyt sykefravær benytter i større grad ulike tidligavgangsordninger, spesielt uførepensjon, enn personer med mindre sykefravær. Familiesituasjon har også vist seg å spille en rolle via ektefelle/samboers beslutning om pensjonering.

Selv om forskningen har gitt en del resultater når det gjelder hvilke faktorer som er av betydning for tidligavgang fra arbeidslivet, så er ikke resultatene entydige. Det er en god del variasjon som ikke kan forklares på grunnlag av observerbare kjennetegn. Det er forskjeller både når det gjelder pensjonssystemers utforming og andre institusjonelle forhold. Datatilgjengelighet varierer, og ulike studier har benyttet ulike metodiske tilnærminger.

Data

Dataene som benyttes i denne artikkelen er fra Statistisk sentralbyrå sin tryggedatabase, FD-TRYGD. Utvalget består av alle arbeidstakere som var i arbeid ved 55 års alder i løpet av perioden 1992-1999, slik at personer som ikke var i arbeid ved 55 års alder dermed ikke er inkludert.³ Virksomheter der personer har tatt ut AFP pensjon anses som tilknyttet AFP fra første gang det observeres at en ansatt i virksomheten har gått over på AFP pensjon. Det er grunn til å tro at denne prosedyren fanger opp hvilke bedrifter som er tilknyttet AFP ordningen relativt bra, selv om det nok er noen svakheter ved at en del bedrifter der ingen har tatt ut AFP pensjon de første årene ikke vil bli fanget opp. Andelen som

² Med dette menes at en utsettelse av overgangen til AFP innebærer at den pensjonsutbetaling man ville fått ved å gå over på AFP umiddelbart ikke kommer den enkelte til gode i form av høyere AFP pensjon senere.

³ Utvalget er ulikt det som ble benyttet i Rønningen (2004). Grunnen er at det forenkler tolkningen av resultatene. Det eneste kriteriet som nå benyttes er at man er sysselsatt ved 55 års alder. Det betyr også at vi bare får fulgt personene til de er 62 år ettersom data er for perioden 1992-1999. De som er 55 år i 1992 vil utgjøre 62 åringene i 1999.

fanges opp blir bedre med årene etter som flere bedrifter som er tilsluttet ordningen vil ha avgang til AFP pensjon.

I tillegg til kravet om at bedriften personen arbeider i må være tilknyttet AFP ordningen, er det noen individuelle krav som må være oppfylt for å kunne ta ut AFP pensjon⁴. Man må i) *ha en årlig pensjonsgivende inntekt større enn grunnbeløpet i uttaksåret og året før uttaksåret*, ii) *ha poengopptjening i Folketrygden i minst 10 år etter fylte 50 år og til og med året før uttaksåret*, og iii) *ha hatt en gjennomsnittlig pensjonsgivende inntekt på minst to ganger Folketrygdens grunnbeløp de 10 beste år i perioden 1967 til og med året før uttaksåret*. For de som har rett til AFP er nå aldersgrensen 62 år. Aldersgrensen har vært endret flere ganger siden ordningen ble innført i 1989. Da var aldersgrensen for uttak 66 år. I 1990 ble denne endret til 65 år, og i 1993 ble den satt ned til 64 år. I 1997 reduserte man aldersgrensen til 63 år, og siden mars 1998 har aldersgrensen vært 62 år.

Syssetting og tidligavgang

Hver person tilordnes én tilstand hvert år basert på hva man hovedsakelig bedriver. Personer som har en uføregrad på minst 50 prosent er klassifisert som uføre⁵, selv om de også kan arbeide noe ved siden av. De som har tatt ut AFP pensjon er klassifisert som AFP- pensjonister, og kan også arbeide noe ved siden av å være på AFP. Det vil være forskjeller for kvinner og menn når det gjelder heltid kontra deltidsarbeid. Kvinner arbeider i større utstrekning enn menn deltid. Når det gjelder yrkesdeltakelse, så har denne økt blant kvinner de siste 10-årene. For menn har derimot yrkesdeltakelsen vært høy over lang tid.

Arbeidsledige, personer på attføring og personer som er foreløpig uføre⁶ er slått sammen til en gruppe. Personer i denne gruppen kan potensielt komme tilbake i arbeid igjen. Det gjelder også gruppen som av andre årsaker er utenfor arbeidsmarkedet. Når det gjelder de som er uføre og AFP pensjonister er det også mulig å komme tilbake i arbeid igjen, men for eldre arbeidere som nærmer seg alderspensjonering vil nok overganger tilbake til arbeid i liten grad forekomme. Figur 1 viser arbeidsmarkedstilknytningen for mannlige arbeidstakere i aldrene 55-62 år i vårt utvalg, som består av personer som er i arbeid ved 55 års alder. Vi ser av figuren at den prosentvise andelen som er sysselsatt avtar med alder, og at sysselsettingen faller sterkt fra 61 til 62 år. Dette skyldes at mange av personene går over på AFP fra 62 år. Videre ser vi av figuren at omtrent 50 prosent av 62 års kohorten

⁴ Informasjon om AFP ordningen finnes på Trygdeetatens hjemmesider:
http://www.trygdeetaten.no/default.asp?strTema=pensjon&path=avtalefestet_mrpensjon

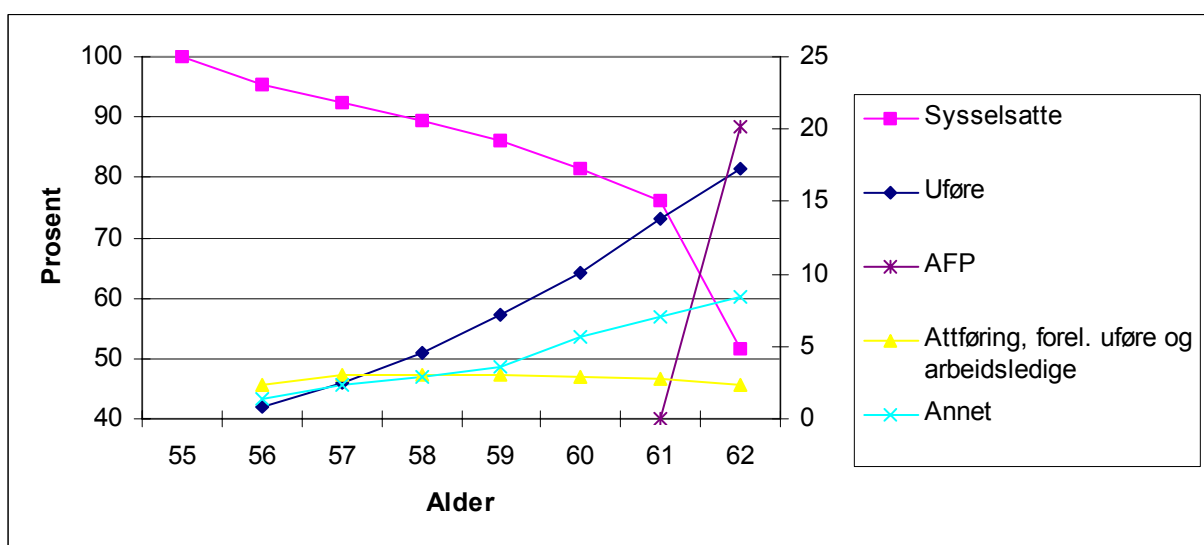
⁵ Jeg benytter uttrykket uføre på grunnlag av definisjonen i teksten. Det er grunn til å anta at de fleste av disse vil motta uførepensjon, men dette er ikke undersøkt, og jeg benytter derfor uføre og uførhet som benevelser.

⁶ Foreløpig uføre er en ordning der uførheten er antatt å være av midlertidig karakter.

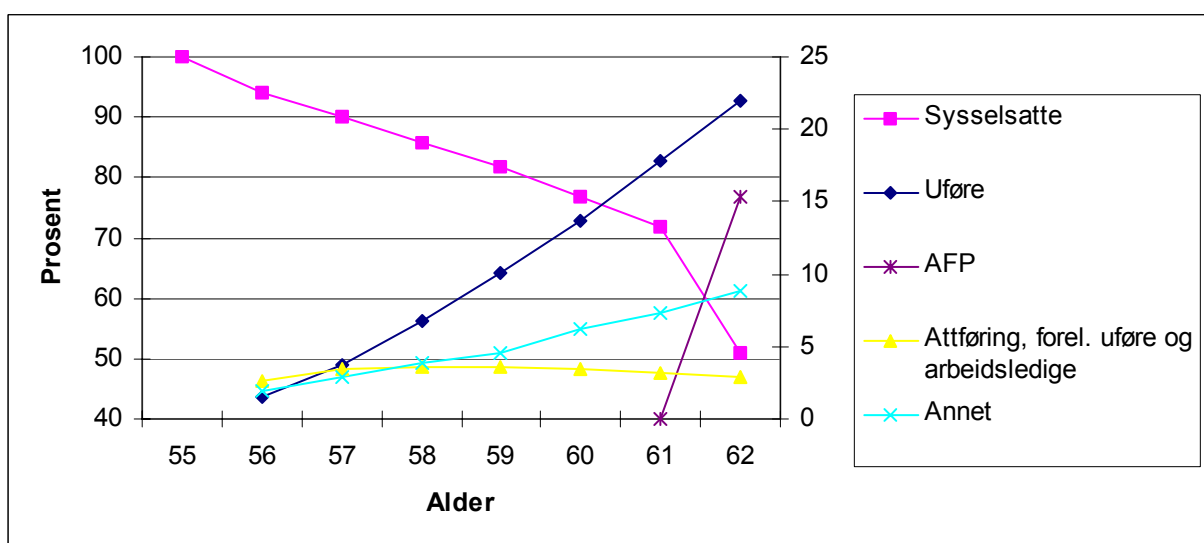
er sysselsatte, om lag 20 prosent av 62 års kohorten er på AFP, og 17 prosent er uføre. Resterende er enten arbeidsledige, på attføring, foreløpig uføre, eller utenfor arbeidsmarkedet av andre årsaker (annet).

I figur 2 er utviklingen for de samme alderskohortene for kvinner gjengitt. Figuren viser det samme mønsteret som vi så for menn, men det er større andel kvinner som er uføre og en lavere andel som er på AFP.

Figur 1. Sysselsetting og tidligavgang for mannlige arbeidstakere i perioden 1992-1999.
Sysselsetting målt med akse til venstre

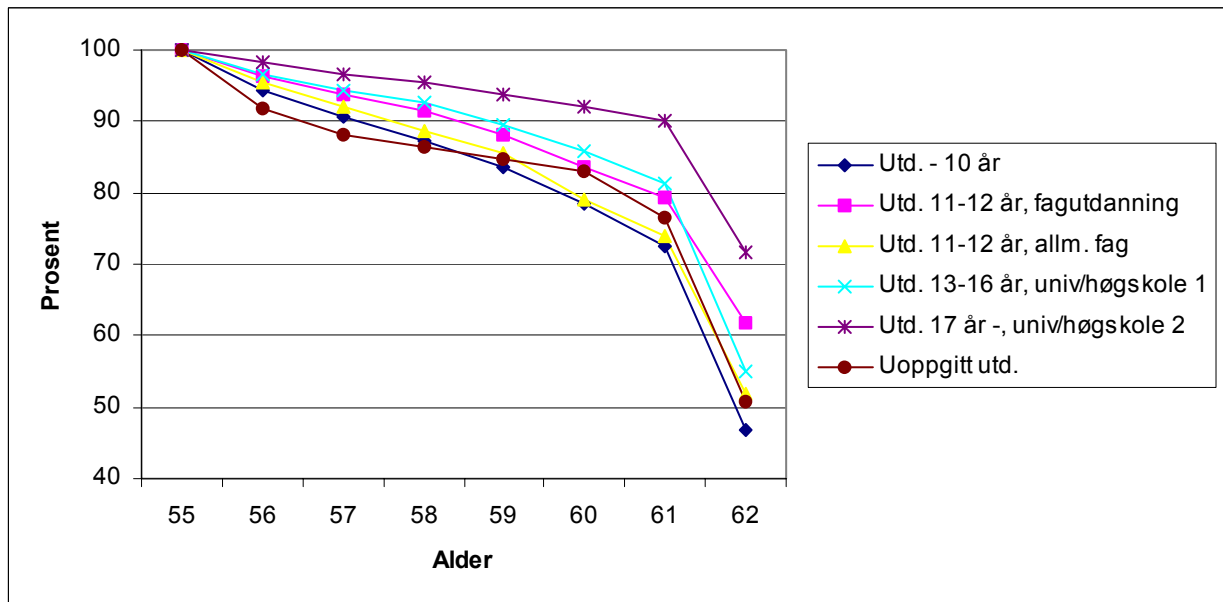

Figur 2. Sysselsetting og tidligavgang for kvinnelige arbeidstakere i perioden 1992-1999.
Sysselsetting målt med akse til venstre

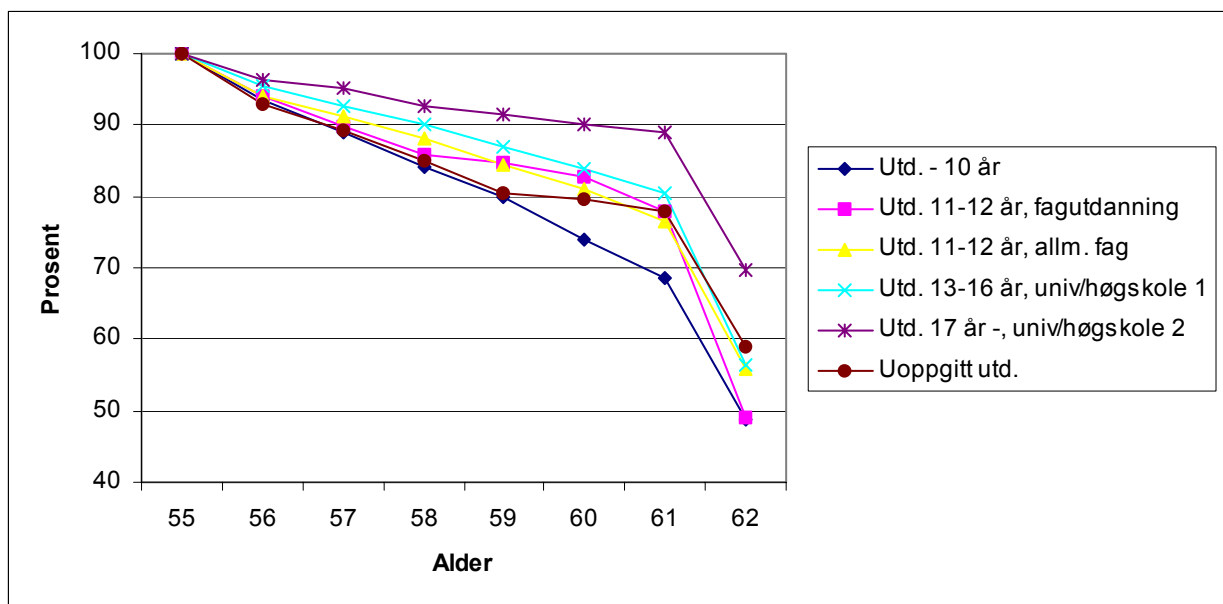

Figur 3 og 4 viser at de med høyest utdanning blir lenger i arbeid enn de med lavere utdanning. Det kan være flere årsaker til det. De med mest utdanning vil komme i arbeid senere enn de som har mindre utdanning. Det innebærer at de vil pensjonere seg ved en høyere alder om de skal ha en like lang yrkeskarriere som de med lavere utdanning. I tillegg kan de med mest utdanning ha større muligheter i arbeidsmarkedet med hensyn på innhold og utfordringer i sitt arbeid.

Figur 3. Sysselsetting for mannlige arbeidstakere etter alder og utdanning 1992-1999

Figur 4. Sysselsetting for kvinnelige arbeidstakere etter alder og utdanning 1992-1999

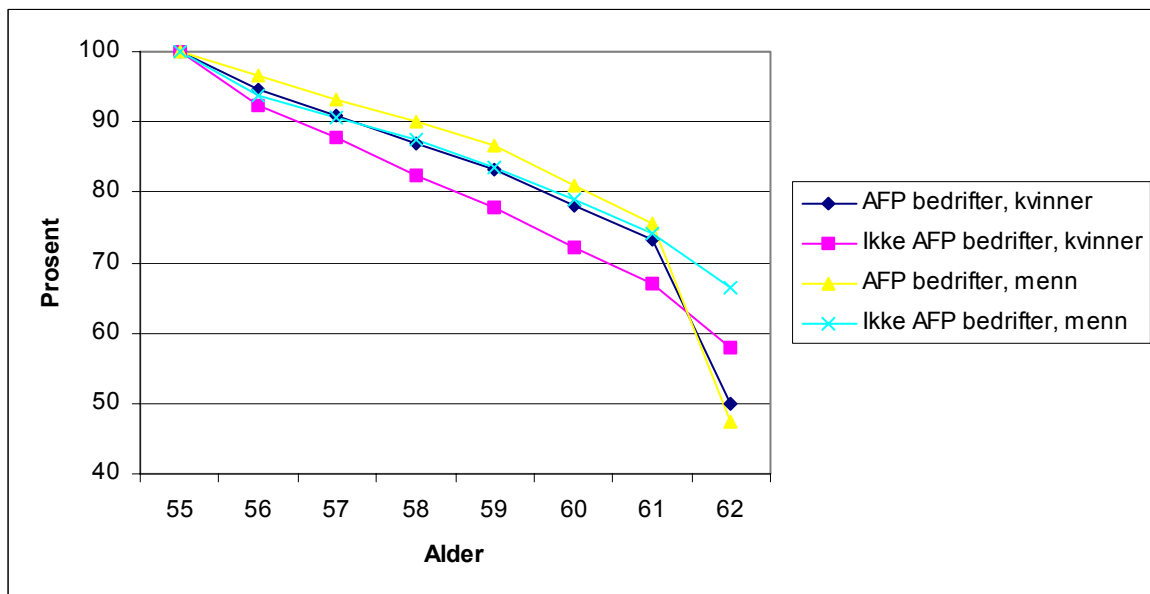

AFP ordningen

AFP ordningen er en økonomisk gunstig tidligavgangsordning. Gitt at man arbeider i en bedrift tilknyttet AFP, og at man tilfredsstillter noen individuelle krav som er omtalt over, kan man gå over på AFP når man blir 62 år. Man tjener ikke noe i form av løpende pensjonsgodtgjørelse på å utsette avgangen fra arbeid til AFP, noe som gir incentiver til å gå av ved første mulighet.

I figur 5 er utvalget delt inn etter bedriftenes tilknytning til AFP ordningen.⁷ Vi vil her illustrere forskjeller i sysselsetting og tidligavgang for personer i alderen 55-62 år, avhengig av om de jobber i en AFP bedrift eller ikke. Det er små forskjeller i avgangsmønsteret etter AFP tilknytning fram til 61 års alder. Ved 62 års alder får en del av de som er i AFP bedrifter rett til å gå av med AFP pensjon. Vi ser at sysselsettingsandelen faller sterkt for personer i AFP bedriftene for 62 åringer, mens det ikke er en tiltagende reduksjon i andelen som er i arbeid for personer i bedrifter uten tilknytning til AFP ordningen. En større andel av menn enn kvinner går over på AFP. I bedrifter som ikke er tilknyttet AFP ordningen er sysselsettingsandelen større blant menn enn kvinner også for de som er 62 år.

Figur 5. Sysselsetting etter tilknytning til AFP for arbeidstakere 55-62 år

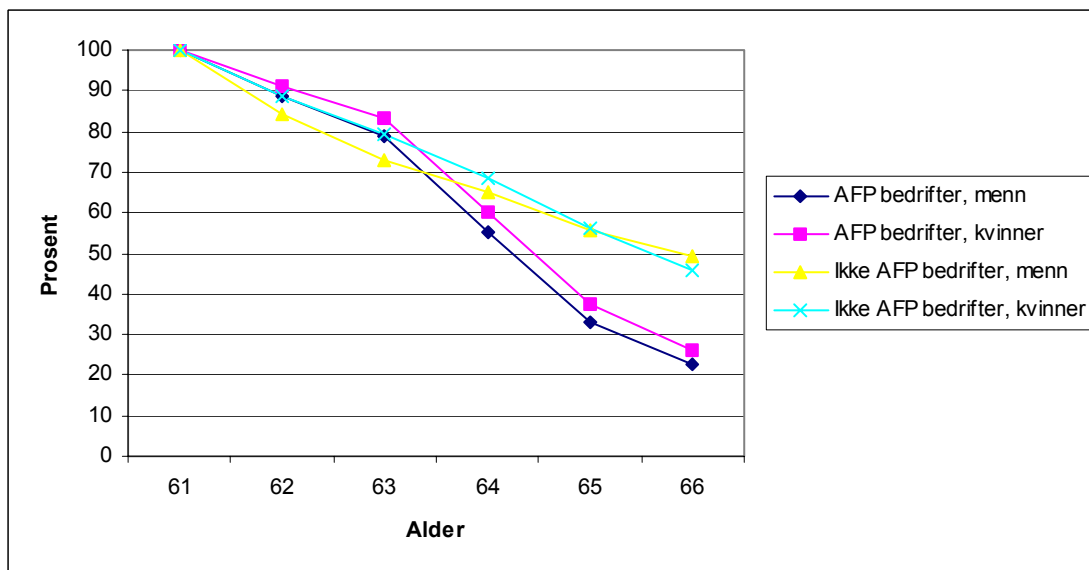

Med utvalget som benyttes vil utviklingen bare følges til 62 års alder. For å kunne se på sysselsettingsutviklingen mellom 62 og 66 år studeres også et utvalg som består av to årganger med arbeidstakere, 61 åringer i 1992 og 1993. Utviklingen i sysselsetting for disse kan følges fram til de er

⁷ Vi tar ved denne inndelingen ikke hensyn til om de ansatte tilfredsstillter de individuelle krav. Røed og Haugen (2003) fant at i deres utvalg tilfredsstilte 80 prosent av de ansatte i AFP bedriftene de individuelle kravene.

66 år. Som tidligere er utvalget delt inn etter om bedriften de arbeidet i er tilknyttet AFP ordningen. De av arbeidstakerne som arbeider i en AFP bedrift og tilfredsstillende de individuelle kravene til AFP pensjon har mulighet til å gå av ved 64 års alder, siden aldersgrensen for AFP var 64 år i perioden 1993-1997. Resultatene er gjengitt i figur 6. Som vi kan se er det ikke så store forskjeller i sysselsettingsandeler i perioden før det er mulig å gå av med AFP pensjon. Ved 64 års alder øker avgangen fra arbeid mer for arbeidstakere i AFP bedriftene enn for arbeidstakere i bedrifter utenfor AFP, både for kvinner og menn. For arbeidstakere utenfor AFP ordningen er reduksjonen i sysselsettingsandelen ikke like sterk fram til 66 år. For menn er sysselsettingsandelen om lag 50 prosent ved 66 års alder i bedrifter utenfor AFP ordningen, mens den er noe over 20 prosent for de som arbeider i AFP bedrifter. For kvinner er forskjellen noe mindre, med en sysselsettingsandel for 66 åringene på om lag 45 prosent i bedrifter utenfor AFP og 25 prosent i AFP bedrifter. Når det gjelder effekten av AFP ordningen på det totale arbeidstilbudet, så fant Brinch, Hernæs og Strøm (2001) at en avvikling av AFP ordningen ville øke det totale arbeidstilbudet opp mot 2 prosent på 5 års sikt.

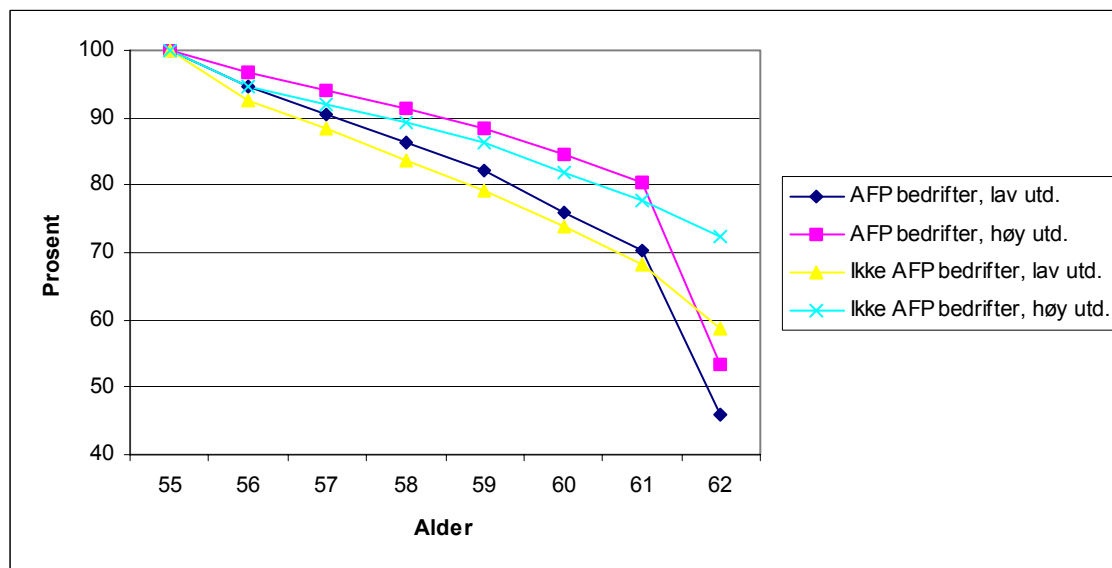
Figur 6. Sysselsetting etter tilknytning til AFP for arbeidstakere 61-66 år

Figur 7 viser hvordan yrkesdeltakelsen er etter utdanning for henholdsvis de som arbeider i AFP bedrifter og de som arbeider i bedrifter uten tilknytning til AFP. I figuren har vi slått sammen kvinner og menn. Vi har delt inn personene i to grupper etter utdanningsnivå. De som har utdanning opp til og med videregående skole er gruppen med lavere utdanning, mens de som har utdanning utover videregående skole er de med høyere utdanning.

Vi kan se at de med høyere utdanning i gjennomsnitt blir lenger i arbeidsmarkedet enn de med lavere utdanning, både for de som arbeider i AFP bedrifter og de som arbeider i bedrifter uten AFP.

Figur 7. Sysselsetting for arbeidstakere etter alder, utdanning* og tilknytning til AFP 1992-1999

* Lavere utdanning er de som har utdanning opp til og med 12 år, dvs. videregående skole. Høyere utdanning er de som har utdanning utover videregående skole.

Tidligavgang og helse

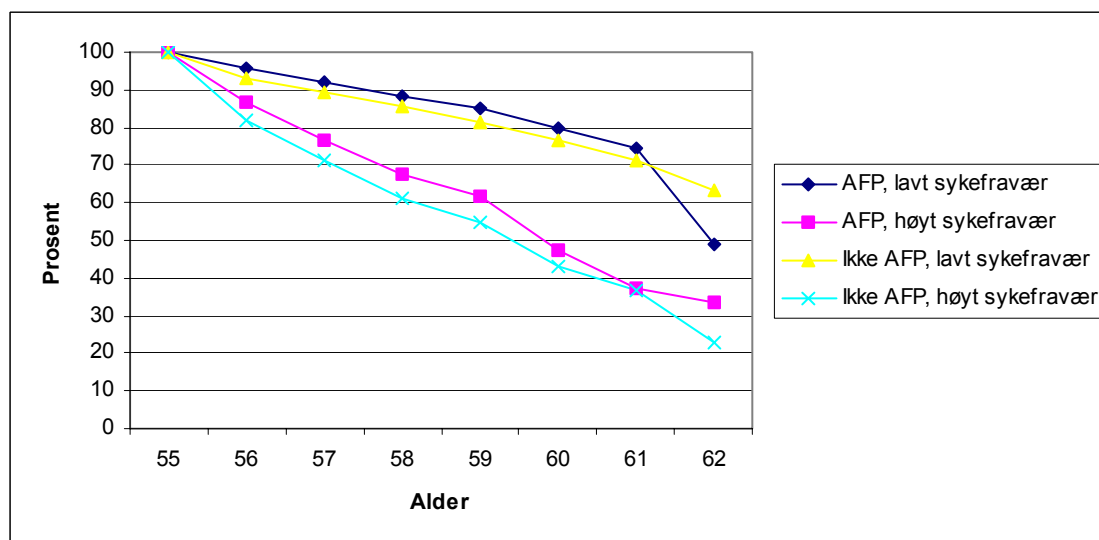
Dårlig helse kan være en viktig årsak til at man går ut av arbeidslivet. Uførepensjon er en tidligpensjonsordning som krever en helsemessig begrunnelse. For de som har rett til AFP derimot kreves ingen helsemessige årsaker for å benytte seg av denne avgangsordningen. AFP ordningen ble nettopp begrunnet med at det skulle kunne gi slitne arbeidere en mulighet til en verdig avgang fra arbeidslivet.

Det er ikke lett å måle personers helsetilstand. Det er til dels faktorer som er uobserverbare for andre enn den enkelte som vil være av betydning når en skal vurdere personers helsetilstand. Vi har imidlertid opplysninger om sykefravær til den enkelte. Det er grunn til å anta at dette gir informasjon om den enkeltes helse. På grunnlag av dette har vi laget en indikator for helse ved å beregne gjennomsnittlig sykefravær for personen i årene før overgangen fra arbeid til tidligpensjonering. Vi deler personene i to grupper, etter om de har et gjennomsnittlig sykefravær på mindre enn 20 dager per år eller mer enn 20 dager per år.

Utviklingen i sysselsettingsandelene for de ulike alderskohortene vises i figur 8. Det ser ut til at sykefravær er den dominerende faktor når det gjelder om man blir i arbeid eller går ut av arbeidslivet.

De som har sykefravær over 20 dager er en liten gruppe og går i veldig stor grad over på uførhet.⁸ Tilknytning til AFP ser ikke ut til å ha særlig betydning når man deler utvalget etter sykefravær. Dette gir derfor klare indikasjoner på at helsetilstand er av stor betydning for beslutningen om tidligavgang fra arbeidslivet, noe som også er funnet i tidligere forskning, se for eksempel Røed og Haugen (2003).

Figur 8. Sysselsetting for arbeidstakere etter alder, sykefravær* og tilknytning til AFP 1992-1999

* Høyt sykefravær innebærer et gjennomsnittlig sykefravær per år før tidligpensjonering på mer enn 20 dager. Lavt sykefravær utgjør de med et gjennomsnittlig sykefravær per år som er under 21 dager.

Tidligavgang og næringstilknytning

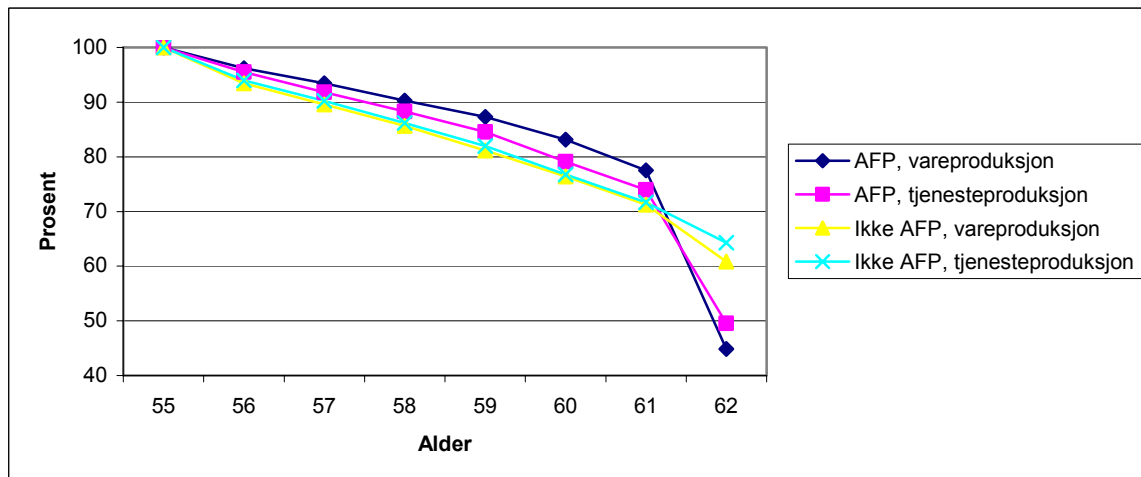
Økonomien kan deles inn i en vareproduserende del og en tjenesteytende del. Det kan være av interesse å undersøke om det er forskjeller når det gjelder tidligavgang mellom disse sektorene. Blant annet skiller disse sektorene seg fra hverandre ved at det er store forskjeller i produksjonsteknologi. Når det gjelder de relative andeler av økonomien så har den tjenesteproduserende del av økonomien vokst over tid og blitt relativt sett mer betydningsfull. I vårt utvalg er det om lag tre ganger så mange 55 åringer i tjenesteproduserende næringer som i vareproduserende næringer.

Av figur 9 går det fram at det er en større andel av de som er i den vareproduserende delen av økonomien som benytter seg av AFP i forhold til innenfor tjenesteproduksjon. I AFP bedriftene er om lag 45 prosent av 62 års kohorten innenfor vareproduksjon fortsatt i arbeid, mens tilsvarende andel i

⁸ Et pågående, ennå ikke publisert, arbeid om sammenhengen mellom sykefravær og uførhet er Andreassen, L. og T. Kornstad i Statistisk sentralbyrå, "Hvorfor er det blitt mer vanlig å gå fra sykemelding til uførhet?,".

tjenesteyting er om lag 50 prosent. For de som har arbeidet i bedrifter uten tilknytning til AFP er det ikke noen forskjell av betydning i avgangsratene mellom de to sektorene.

Figur 9. Sysselsetting for arbeidstakere etter alder, sektor og tilknytning til AFP 1992-1999

Oppsummering

I artikkelen gjøres en deskriptiv analyse av utviklingen i yrkesdeltakelse og tidligpensjonering for personer mellom 55 og 62 år som var i arbeid ved 55 års alder. Analysen viser at det er små forskjeller i sysselsettingsandeler mellom arbeidstakere i bedrifter tilknyttet AFP ordningen og bedrifter som ikke er tilknyttet AFP i årene før AFP blir en mulighet for tidligavgang. Når arbeidstakere i AFP bedrifter får mulighet til å gå av med AFP blir det betydelige forskjeller i avgangsmønsteret, der sysselsettingsandelene for personer i AFP bedriftene faller mye mer enn i bedrifter som ikke er knyttet til AFP. Menn går i noe større grad enn kvinner over på AFP, mens det er en noe høyere andel kvinner som går over på uførepensjon. De med høy utdanning blir lenger i arbeid enn de med lavere utdanning. En større andel av ansatte i vareproduserende næringer går av med AFP enn innenfor tjenesteytende næringer. Personer med høyt sykefravær har større risiko for tidligavgang enn personer med lavere sykefravær.

Referanser

Brinch, C., E. Hernæs og S. Strøm (2001): Labour Supply Effects of an Early Retirement Programme, Memorandum No. 33, University of Oslo.

Hernæs, E., K. Røed og S. Strøm (2002): Yrkesdeltakelse, pensjoneringsatferd og økonomiske insentiver. Rapport 4, Frischsenteret.

Røed, K. og F. Haugen (2003): Early Retirement and Economic Incentives - Evidence from a Quasi-Natural Experiment, *Labour* 17 (2), 203-228.

Rønningen, D. (2004): Sysselsetting og tidligpensjonering for eldre arbeidstakere, *Økonomiske analyser 2004/5*, Statistisk sentralbyrå.